

Harcsa István

Az intergenerációs mobilitás és az életkörülmények közötti kapcsolat

Kételyek a párhuzamos megközelítés tükrében¹

Absztrakt: Jelen tanulmány a nemzedékek közötti mobilitás és néhány életkörülmény komponens – beleértve a jövedelem – alakulása közötti összefüggést kívánja bemutatni, ám ennek kapcsán kitér a mobilitás tartalmának újragondolására is. Kutatásunk alapján elmondható, hogy a társadalmi mobilitás és az életkörülmények közötti kapcsolat származási csoportonként eltérő: lehet pozitív, negatív kapcsolat, és bizonyos esetekben az összefüggés nem kimutatható. Továbbá a társadalmi mobilitás és az életkörülmények különböző komponensei között különböző erősségű kapcsolatot mértünk.

Kulcsszavak: Nemzedékek közötti mobilitás, életkörülmények, jövedelem, egyenlőtlenségek, szubjektív jóléti státus.

A kézirat megvitatásra került a Gázsó Ferenc Társadalomtudományi Társaság (GFTT), valamint a Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület (FETE) 2022. február 22-én rendezett műhelyvitáján, amelyen a korreferensek, Hegedűs Roland, Huszár Ákos és Lengyel György értékes észrevételeket fűzött az anyaghoz. Ezúton is szeretném megköszönni hozzájárulásukat a tanulmány tartalmi gazdagításához.

Bevezető

Jelen tanulmány a nemzedékek közötti mobilitás és néhány életkörülmény-komponens alakulása közötti összefüggést kívánja bemutatni, és ennek kapcsán kitér a mobilitás tartalmának újragondolására is. Úgy véljük, hogy kutatásunk bizonyos tekintetben a későbbi vizsgálatok megtervezését is segítheti, ezért – a gondolatmenet előzetes tesztelése célból – az életkörülményeknek csupán három szegmensét választottuk ki: az egyik a jövedelem, második a szubjektív jóléti státus, és a harmadik pedig a megélhetési nehézségekkel kapcsolatos szubjektív vélekedés.

Fenti megfontolás alapján empirikus kutatásunk legfontosabb sajátosságának azt tekinthetjük, hogy adalékot próbál gyűjteni a tőkeformák¹ nemzedékek közötti átörökítésének vizsgálatához. Hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy a kapott eredmények alapján csupán az életkörülmények itt kiválasztott komponensei alapján tudunk következtetéseket levonni. E komponensek érthetően csak a gazdasági tőke elemei közül ragadnak ki néhányat, következésképpen csak részleges információt kaphatunk e tágan értelmezett tőkeforma, illetve az intergenerációs mobilitás közötti kapcsolatról.

A tanulmány a rendelkezésre álló különlegesen nagy mintából származó új eredmények alapján – más kutatásokhoz csatlakozva – kételyeket fogalmaz meg az intergenerációs mobilitás és az életkörülmények közötti összefüggés vonatkozásában napvilágot látott némely tézisek kapcsán, amelyeket kiterjedt nemzetközi vizsgálatok alapján fogalmazták meg. E tézisek általános érvényességét két alapvető problémakör miatt látjuk kérdésesnek: 1) a kutatások többnyire csupán az életkörülmények egy-egy elemét ragadták ki, következésképpen az így kapott eredmények önmagukban csak részlegesen értelmezhetők,² 2) az általunk alapul vett nemzetközi vizsgálatok, a (később részletezésre kerülő) módszertani okok, valamint az alacsony mintanagyságok miatt problémásak. E körülmények következtében az összehasonlításokat csak komoly korlátok között lehet elvégezni, amit többnyire a szerzők is megemlítenek.³

Mindezeket figyelembe véve tanulmányunk egyik kulcskérdése arra a tézisére fókuszál, amely az egyenlőtlenségek, ezen belül is a jövedelmek vonatkozásában megfigyelhetőek, és a társadalmi mobilitás közötti negatív kapcsolatot hangsúlyozza. Kétségtelen tény, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségeket illetően, a tézis érvényességét az újabb kutatások (Bukodi és Goldthorpe 2018) már részlegesen megkérdőjelezték, jelen vizsgálat alapján pedig kiderül, hogy e téren sokkal színesebb a kép, minthogy azt általános jellegű és ráadásul egyirányú kapcsolat formájában lehetne jellemezni. Nevezetesen, azzal léptünk túl az idézett

1 Tőkeformákon a Bourdieu által megfogalmazott gazdasági, társadalmi és kulturális tőkét értjük.

2 Itt említjük meg, hogy ez a korlát – bizonyos fokig – jelen kutatásban is fennáll, ám a szokatlanul nagy minta révén olyan „mélyfúrásokat” lehet a későbbiekben majd végezni, amelyek révén a korábbiaknál sokkal árnyaltabb képet lehet bemutatni például a jövedelmek társadalmi rétegeken belüli differenciálódásáról. Ezt azért tarjuk fontosnak, mert – megfelelő adatbázisok hiányában – e jelenséget szinte „fehérfoltnak” tekinthetjük.

3 Más kérdés, hogy egyes kutatók még elfogadhatónak minősítik az általuk is bemutatott korlátokat, míg mások már megkérdőjelezzik az így kapott eredmények relevanciáját. (Jelen írás szerzője az utóbbiak közé sorolható.) Egyébként a rétegződés és mobilitás kutatások kapcsán felmerült meglehetősen súlyos problémákat már korábbi írások is érintették (Róbert 2015; Harcsa 2015).

szerzők eredményein, hogy egyrészt kimutattuk a párhuzamosan megjelenő, pozitív irányú kapcsolatokat is, továbbá azzal, hogy az anyagi viszonyok jellemzésére szubjektív mutatókat is bevontunk.

Azt is meg kell említenünk, hogy nem igazán találtunk olyan nemzetközi, illetve hazai kutatást, amely az életkörülmények és a mobilitás közötti kapcsolattal foglalkozik, ezért ezek hiányában – tágabb értelmezési keretként – csak olyan vizsgálatokat tudtunk figyelembe venni, amelyek érintőlegesen kapcsolódtak az életkörülmények egy-egy eleméhez, vagy ugyan más tőkeforma megfigyelésére irányultak, ám az összefüggéseket illetően hasznosítható tapasztalatokkal szolgáltak.

Néhány fontosabb nemzetközi kutatás tapasztalata

A továbbiakban néhány, a témakörben fontosabb nemzetközi kutatás főbb jellemzőit és eredményeit szeretnénk bemutatni, amelyek egyúttal segítik a jelen vizsgálat tudományos értékének az elhelyezését is. Számos kutatás foglalkozott a mobilitás és az életkörülmények egy-egy eleme, ezen belül is elsősorban a jövedelmi helyzet közötti oksági viszonyal. Például egy 30 országra kiterjedő nemzetközi kutatás – a 2002–2010 közötti időszakra vonatkozóan – azt próbálta megvizsgálni, *milyen mértékben igaz az a tézis, hogy az egyenlőtlenségek és a társadalmi mobilitás között a negatív kapcsolat a jellemző* (Bukodi és Goldthorpe 2018). E kutatás keretében az egyes országok relatív mobilitási rátáit, valamint a jövedelmi egyenlőtlenségeket tükröző GINI mutatót vették alapul. Itt említjük meg, hogy bizonyos szempontból e kutatás áll a legközelebb a vizsgálatunkhoz, amennyiben ez esetben is az életkörülmények közül, a gazdasági tőkéhez közel álló jövedelem komponens alakulását vetették össze a nemzedékek közötti mobilitással.

A kapott eredmények azonban csak bizonyos korlátok között támasztották alá a tézis érvényességét. Különösen fontos lehet a kutatásnak az a megállapítása, hogy *a mobilitás és az egyenlőtlenségek közötti kapcsolatot nem lehet egyetlen dimenzió mentén kellő árnyaltsággal megragadni, miután az egyenlőtlenségek komplexek és differenciáltak*. A szerzők hangsúlyozták, hogy a nemzetközi összehasonlíthatóságot az is megnehezítette, hogy az egyes országok gazdaság- és politikatörténeti szempontból nagyon különböző utakat jártak be. Ráadásul az egyes országokból begyűjtött kutatásokban más-más módszertani eljárásokat⁴ alkalmaztak, amely érthetően számottevő gondot okozhatott.

4 Az összehasonlíthatóság módszertani korlátai részben abból adódtak, hogy – megfelelő célvizsgálatok hiányában – az összehasonlításra kiválasztott változók országonként más-más adatgyűjtésekből származtak, és ez azt jelentette, hogy az egyes változók alapjául szolgáló kérdések a kérdőíven belül nem azonos kontextusban szerepeltek, vagy nem azonos formában tették fel a kérdést. E körülmény eleve torzítást okozhat a válaszok tartalmában. Továbbá, országonként nagyon eltérőek voltak a válaszadási arányok, amelyeket különböző inputálási eljárásokkal szoktak kezelni. Ezek határfoka azonban nagyon változatos, és különösen akkor jelenthet komoly gondot, ha csupán néhány százas, vagy egy-két ezres mintákkal dolgoznak. Ilyen kismintákon belül már a rétegződési alapséma megfelelő tartalma is kérdéses, tekintve, hogy – az erőteljes differenciálódási folyamatok hatására – az egyes rétegek heterogénekké váltak. Az ebből fakadó hatások mérése kisminták esetén szinte kizárt, és ennek kapcsán emlékeztetni szeretnénk, hogy a hazai rétegződés vizsgálatok többnyire 30–40 ezres mintákkal dolgoztak

Egy másik, öt kontinens 39 országára kiterjedő kutatás a *jövedelem, az iskolai végzettség és mobilitás közötti összefüggéseket* vizsgálta, 1999–2010 között (Hertel és Groh-Samberg, 2019). A szerzők megemlítik, hogy a levont következtetéseknek komoly korlátot szab az, hogy a szükséges adatállományok különböző módon felvett kutatásokból származnak. Az egyenlőtlenséget a háztartási jövedelem, illetve az órabér nagyságával, valamint az iskolai végzettséggel mérték. Az egyik fontos következtetésük szerint, „[m]inél nagyobb az osztályok közötti egyenlőtlenség e dimenziók valamelyikében, annál kevésbé nyitott az adott társadalom. Ehhez hasonlóan, általánosságban minél nagyobb bármely két osztály közötti távolság, annál alacsonyabb lesz a megfelelő nemzedékek közötti mobilitás” (Hertel és Groh-Samberg 2019: 1107). Mindez arra utalt, hogy *negatív az összefüggés a mobilitás és az osztályok közötti egyenlőtlenségek között*.

Egy másik kutatás, amely az USA-ra vonatkozott, szintén a fentiekhez hasonló megállapításra jutott: nehéz bizonyítani az összefüggést a jövedelmi mobilitás mintegy 40 éve tartó felfelé ívelése, illetve az osztályok közötti mobilitás között. Az összefüggést csak a legutóbbi időszakban pályára lépő fiatal generációk estében lehetett kimutatni (Mitnik és Grusky 2013).

Egy brit kutatás *az osztályok és a közöttük levő egyenlőtlenségek újratermelődését próbálta feltárni*, ám ebben nem szerepelt változóként a társadalmi mobilitás, csupán az osztálypozíció. A kutatók abból az alapvetésből indultak ki, hogy az egyes osztályok különböző „gazdasági világokban” (*different economic worlds*) élnek, amelyek különböző biztonsággal, stabilitással és kilátásokkal jellemezhetők.⁵ Ezek – mint a gazdasági tőke komponensei – meghatározzák az életesélyeket, beleértve a mobilitást is (Goldthorpe és McKnight 2004). Az egyenlőtlenségeket néhány életkörülmény-indikátorra alapozva mutatták be, amelyeknek eredményei igazolták azon hipotézisüket, hogy az elért osztálypozíció önmagában kifejezi/magyarazza az egyenlőtlenségeket. Ez utóbbi kutatás egyrészt ugyancsak az erőforrások újratermelődése felől közelít a folyamatokhoz, másrészt – indirekt módon – állást foglal az oksági összefüggés irányára vonatkozóan is: úgy véli, hogy *a mobilitási esélyek alakulása az erőforrásokhoz kapcsolódó egyenlőtlen lehetőségek függvénye*.

Róbert Péter nemrég megjelent kutatásában – a sokdimenziós megközelítést alkalmazva – a nemzedékek közötti mobilitás, valamint a fontosabb tőkeformák közötti kapcsolatot illetően a klasszikus megközelítés kiterjesztésére törekedett (Róbert 2021). A tőkeformák esetében a Bourdieu által kiemelten kezelt, gazdasági, kulturális és társadalmi tőkét vette alapul. Abból indult ki, hogy „[a] mobilitási elemzés perspektívájából nézve, *a három tőkeforma egyfajta csatorna szerepet játszik azáltal, hogy az embereket különböző osztálypozíciókba juttatja el*” (Róbert 2021: 371). A szerző arra a következtetésre jut, hogy eredményei megerősítik azokat a korábbi kutatásokat, melyek szerint Magyarországon a társadalmi rétegek közötti mozgás (fluiditás) korlátozott. Róbert szemlélete áll a legközelebb hozzánk, tekintve, hogy kutatásunkban – a mobilitás és életkörülmények (tőkeformák) közötti kapcsolatot – a nemzedéki újratermelődés egyik alapvető metszetének tekintjük.

⁵ A szerzők a British Household Panel (BHP) adatállományára támaszkodva végezték a kutatást, amelyben a biztonságot a munkanélküliség kockázatával, a gazdasági stabilitást a keresetek összetételének variabilitásával, a gazdasági kilátásokat pedig életkereseti profilokkal mérték.

A bemutatott kutatások a társadalmi egyenlőtlenségeket újratermelő mechanizmusok feltárását célozták, amelyet – az utóbb említett kutatás kivételével – többnyire a gazdasági tőke nemzedéki újratermelődésén keresztül próbáltak megragadni. Figyelembe véve az adatforrásokból fakadó korlátokat is, ezekből két fontos tanulságot lehet kiemelni:

1) általánosságban igaz, hogy a nagyobb jövedelmi mobilitás mérsékli a foglalkozási státus szerinti mobilitási esélyeket, ugyanakkor – a háttérben meghúzódó bonyolultabb összefüggések miatt – számos esetben nem kapunk meggyőző magyarázatot. Így például meglehetősen nehéz kezelni az olyan, viszonylag gyakori jelenséget, amikor a foglalkozási, illetve a jövedelmi mobilitás kifejezetten együtt mozog. Továbbá azt is figyelembe kell vennünk, hogy *a foglalkozási, illetve jövedelmi mobilitás közötti negatív összefüggést hangsúlyozó tézis – látenszen – azon a feltételezésen alapul, hogy a foglalkozási, illetve a jövedelmi pozíciónak szükségszerűen együtt kell mozogni, tehát a konzisztencia követelménye alapvető.* A problémát az okozza, hogy – hosszabb távon – a piaci viszonyok között nem várható el, hogy a jövedelmek minden tekintetben konzisztensen kövessék a foglalkozási státusokhoz kötött hierarchiát. A piac ugyanis a jövedelmek dinamikus differenciálásával alapvető mértékben képes „felülírni” a foglalkozások hagyományos hierarchiáját, és ez által a foglalkozási státuson alapuló mobilitás tartalmát. Így a fenti tézis meglehetősen gyenge lábakon áll.

2) A mobilitást, illetve az életkörülményekben megjelenő *különböző tőkefélék közötti oksági viszonyt illetően inkább indirekt módon vonhatunk le következtetést*, már csak azért is, mert – a szülők vonatkozásában – a különböző tőkefélék lekérdezése nem képezte részét a kutatásoknak.

A nemzedékek közötti mobilitás és az életkörülmények közötti oksági viszonyt két irányból, illetve kétféle feltételezés alapján is megközelíthetjük. *Az egyik feltevés szerint a mobilitás határozza meg az életkörülményeket*, és ebben az esetben a kérdés úgy szól, hogy milyen mértékben járul hozzá a nemzedékek közötti mobilitás az életkörülmények alakulásához? Kérdés azonban, hogy valóban a mobilitás generálja-e az eltérő életesélyeket? A másik feltételezés abból indul ki, *hogy a mobilitás inkább csatorna, amely közvetíti a családi szintű erőforrások⁶ nemzedékek közötti mozgását.*

A fenti dilemmára adott válasz attól is függ, hogy miként értelmezzük a mobilitást. Ha ugyanis ezen csupán „hagyományosan” a foglalkozási státus (egydimenziós) változását értjük, akkor oly mértékű a leszűkítés, hogy az már nem igazán minősíthető kellően releváns megközelítésnek, hiszen a foglalkozási státus változásának hatása gyakorta eltér a komplex társadalmi státus alakulásától. A tapasztalatok ugyanis azt mutatták, hogy a komplex társadalmi státus meghatározó dimenzió között gyakoribbak azok az esetek, amikor azok nem mozognak együtt. Ha viszont a sokdimenziós megközelítést alkalmazzuk, akkor ez már magába foglalja a különböző tőkeformák mobilitását, következésképpen relatíve teljes értékű közvetítő csatornának tekinthetjük.

A hagyományos megközelítésre vonatkozóan az ISA paradigma kínál viszonylag egyszerű definíciót, tekintve, hogy az egyes tagolódási sémákban kialakított társadalmi

6 Itt alapvetően a különböző gazdasági, kulturális és társadalmi erőforrásokra gondolunk (Bourdieu 1999).

rétegek közötti helyváltoztatást tekinti mobilitásnak.⁷ Mike Savage (Bourdieu nyomán) viszont a társadalmi helyzetet a különféle tőkék együtteseként értelmezi, és eszerint a mobilitás nem más, mint a különféle tőkék átörökítésének, megszerzésének folyamata (Savage et al. 2005). Nézetünk szerint e példák nyomán a mobilitás tartalmát, illetve annak mozgatórugóit szűkebben, illetve tágabban is értelmezhetjük.

Elméleti és módszertani megfontolások

A kutatás során abból a hipotézisből indultunk ki, hogy a rétegszerkezet differenciálódása, illetve a mobilitás tartalmának feltételezett változása egymással szoros kapcsolatban lehet (Harcsa 2021b). A differenciálódás pedig alapvetően azért következett be, mert a főbb rétegeképítő dimenziókban (munkaerőpiaci pozíció, jövedelem, vagyoni helyzet, iskolai végzettség) erőteljes strukturális változások következtek be, amelyek eredményeként a társadalmi nagycsoportok heterogénebbé váltak. E fejleményekre támaszkodva megpróbáljuk a mobilitás tartalmát részlegesen újragondolni.

A mobilitás tartalmának újragondolása

A rétegződés-kutatás egyik alapvető kérdése, hogy a mobilitás révén miként termelődnék újra a társadalmi egyenlőtlenségek, amelyek nagyon szerteágazók, ebből adódóan a mobilitás mögött meghúzódó tartalom is igen széleskörű. *A tanulmány ezek közül csupán a „hagyományos” társadalmi rétegek közötti mozgások tartalmával kapcsolatos kérdésre fókuszál.* Ezeket leegyszerűsítve foglalkozási mobilitásnak is szoktak tekinteni, valójában azonban többről van szó.

A fentiek kapcsán felmerül a kérdés, hogy *mitől függ a társadalmi mobilitás mértéke és iránya*, továbbá, hogy ebben milyen szerepe van az adott társadalmi rendszernek, a gazdasági fejlődésnek, valamint az intézményi rendszernek? Ezzel kapcsolatosan az utóbbi évek nemzetközi kutatásai arra a következtetésre jutottak, hogy *„...a teljes mobilitási rátákat illetően, az országok közötti különbségekben nincs egyértelmű minta, sem a modernizációval és technológiai fejlettséggel, sem a gazdasági egyenlőtlenségekkel, sem a jóléti állam*

7 Andorka Rudolf tolmácsolásában az I.S.A. paradigma a következők szerint definiálja a mobilitást: „Amikor társadalmi mobilitásról beszélnek, lényegében foglalkozási kategóriák közötti mobilitást vizsgálnak. A megkülönböztetett társadalmi-foglalkozási kategóriák között hierarchikus sorrendet tételeznek fel” (Andorka 1982: 24). A hierarchikus sorrendet illetően azonban Andorka arra is felhívta a figyelmet, hogy nagyon kétséges a felfelé, illetve lefelé irányuló mobilitás fogalma, amelyre hazai és nemzetközi példákat is hozott. Ez alapján arra a következtetésre jutott, hogy „[t]ehát a használt társadalmi kategóriák rangsora sem egy-egy országban, sem a különböző országokban nem tekinthető azonosnak” (Andorka 1982: 27). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lehetne nemzetközileg is összehasonlítható kategóriákat kialakítani, ám tudatában kell lennünk ennek korlátaival, amit ugyan több kutató is hangsúlyozott, azonban a különböző megszorító megjegyzések a későbbiekben többnyire elsikkadtak, és az egyes következtetések „önálló életet élve” az általános érvényesség látszatát keltik.

típusával összefüggésben” (Bukodi et al. 2017: 15). E következtetés önmagában⁸ igazolni látszik azt a tézist, mely szerint a mobilitási arányszámokat nem annyira a gazdasági és társadalmi fejlettség abszolút szintje, mint inkább annak változási üteme határozza meg (Carlsson 1958).

Andorka Rudolf az alábbi három alapvető kérdés köré csoportosította a mobilitás mértékéről és irányáról szóló kutatások irányát és tartalmát (Andorka 1982):

1. a mobilitás társadalmi hatásai,
2. a mobilitás terén megnyilvánuló egyenlőtlenségek mértéke,
3. a mobilitást meghatározó tényezők.

Nem célunk a különböző értelmezések áttekintése, annak ellenére, hogy az általunk alkalmazott megközelítést egyfajta értelmezési hiányérzet motiválta, amely a mobilitás hosszú távú tendenciáinak elemzése kapcsán merült fel⁹ (Harcza 2021a, 2021c). Ennek nyomán arra a következtetésre jutottunk, hogy ha a mobilitási, illetve ezzel párhuzamosan a társadalmi és gazdasági folyamatok széttartó módon (is) tudnak működni, akkor *a mobilitási folyamatokat nem célszerű önmagában vizsgálni, mert akkor nem kapunk releváns képet a társadalmi mozgásokról, benne az életkörülmények (tőkeformák) terén megnyilvánuló esélyegyenlőségek alakulásáról*. Következésképpen érdemi továbblépés csak akkor érhető el, ha a mobilitást és az életkörülményeket (tőkeformákat), illetve azok hatását együttes keretek között vizsgáljuk.

Az intergenerációs mobilitás és életkörülmények közötti kapcsolat mint a nemzedékek közötti társadalmi újratermelődéssel alapvető metszete

Az eddigi gondolatmenet alapján bizonyos fokig kézenfekvőnek tűnik, hogy – koncepcióonálisan – a mobilitás és az életkörülmények közötti kapcsolatot a nemzedéki társadalmi

8 Más kérdés, hogy a meglehetősen kis minták alapján végzett nemzetközi kutatás milyen mértékben tud releváns információkat adni a nemzedékek közötti mobilitásról olyan időszakban, amikor a nagymértékű differenciálódás következtében alapvető mértékben erodálódott a nagy rétegek tartalma.

Ezzel összefüggésben emlékeztetni szeretnénk Andorka Rudolfnak az I.S.A paradigmá szellemében alkalmazott tagolódási sémák kapcsán tett, mintegy négy évtizeddel ezelőtti „intelmére”, amely szerint, „[e]z azonban csak jobb híján alkalmazott megoldás, és nem mentesít azon feladatot alól, hogy tisztázzuk, hol húzódnak meg a különböző társadalmi kategóriák közötti valódi határok” (Andorka 1982: 26).

9 A hivatkozott tanulmányunkban arra próbáltuk felhívni a figyelmet, hogy a hagyományos rétegek közötti társadalmi mobilitás – tartalmát tekintve – egyre inkább elveszti eredeti jelentését, ebből adódóan egyre kisebb annak a jelentősége, hogy bizonyos kutatások a mobilitás szintjének a változatlanóságát, míg mások annak csökkenését diagnosztizálják. Ennek kapcsán hangsúlyoznunk kell, hogy az alapvető gondot a méréshez alkalmazott tagolódási sémák elégtelensége okozza, miután nem képesek megragadni a valósághoz közel álló rétegződési törésvonalakat. Eme általános jellegű következtetés mellett azonban további fontosabb jellemzőt is ki lehet emelni. Így többek között azt, hogy *a mobilitás konjunktúrafüggő*, ami azt jelenti, hogy többnyire együttmozog a társadalmi és gazdasági fejlődéssel/növekedéssel. Ez az együttmozgás azonban inkább sztochasztikus jellegű, *amibe beleférnek olyan időszakok is, amikor inkább a „látszat mobilitási pályák” a dominánsak*, így érthetően elmarad a tényleges társadalmi felemelkedés érzete. Ez utóbbi fejlődési változat alapvetően a kelet-közép-európai térséghez kötődik, ezért *e körülmény – a hosszú távú folyamatok nyomán követekekor – megnehezíti többek között a nyugat-európai országokkal való összehasonlítást*.

újratermelődés szemszögéből vizsgáljuk, annál is inkább, mert ez szélesebb értelmezési kereteket nyújt a kérdéskör taglalásához. *Ebben a perspektívában részben értelmezhető az erőforrások két alapvető funkció szerinti megkülönböztetése*, nevezetesen a mindenkori munkaerő újratermeléséhez szükséges javak, illetve a következő nemzedék társadalmi újratermelődését biztosító források előállítása, valamint azok konverziója. Ugyanakkor beépíthető e keretbe a nemzedéki átörökítés egyenlőtlenségeket generáló szerepe is, azaz megjeleníthető a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének folyamata. E gondolat nem új, hiszen teoretikusan erre épültek – a múlt század 80-as éveinek az elején – a hazai ifúságkutatás első hullámának kutatásai (Gazsó 1987; Harcsa 2012). E szemlélet keretében, a kutatások a mindenkori ifjú generációk életésélyeit a nemzedéki társadalmi újratermelődés rendszerébe beágyazottan értelmezték.

Ebből a megközelítésből a *különböző tőkeformák nemzedéki keretek közötti újratermelődését és konverzióját*¹⁰ a társadalmi reprodukció „motorjának” tekinthetjük, és *e folyamatot mobilitásként is értelmezhetjük*. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a társadalmi rétegek fokozódó differenciálódása következtében számottevő változások következtek be az újratermelődés társadalmi meghatározottságában, és hipotézisünk szerint e körülmény – különösen kedvező vagy kedvezőtlen konjunktúra idején – „felülírhat” bizonyos korábbi trendeket (meghatározottságokat). E különböző irányú folyamatok nyomán, - globálisan¹¹ - egyik esetben a társadalom nyitottabbá, a másik esetben zártabbá válása figyelhető meg. Ám a gazdasági konjunktúrák hullámzása, - az erőteljesebbé váló differenciálódási folyamatok miatt - nem mindig mutat egyértelmű összefüggést a társadalom nyitottabbá/zártabbá válásával. Ennek oka az, hogy – mint korábban említettük – a különböző tőkeformák újratermelődése és nemzedékek közötti konverziója során párhuzamosan vannak jelen az egyenlőtlenségeket növelő és csökkentő folyamatok. Ennek hatását többnyire az *inkonzisztens társadalmi helyzetek* – történelmi periódusonként – *változó hullámzásánál lehet megfigyelni*.¹²

A politikai kontextus hiányának oka

A tanulmánnyal kapcsolatos előzetes diskurzus során felmerült, hogy abban miért nem jelenik meg a politikai kontextus. Tény, hogy a KSH rétegződés vizsgálataiban nem jelenik meg a politikai, pontosabban a hatalmi dimenzió, ami azt is jelenti, hogy a rétegződési, mobilitási tendenciák elemzésekor alapvetően ugyanazon keretek között maradunk, mint Ferge Zsuzsa a 60-as, 70-es években.

10 A félreértések elkerülése végett megemlítjük, hogy jelen írás – többek között a megfelelő adatbázis hiánya miatt – nem szólhat a különböző tőkeformák nemzedéki keretek közötti újratermelődéséről és konverziójáról. A megállapítással inkább kutatásunknak az általános elméleti keretbe való elhelyezkedésére kívántunk utalni. A vizsgálat során kiválasztott néhány életkörülmény mutatóval csupán illusztrálni kívántuk, milyen irányban nyilatnának lehetőségek a bourdieu-i modell alkalmazására.

11 A globális trend, azaz a domináns vonás mellett komoly mérvűek lehetnek az ezzel ellentétes irányú trendek, ennek következtében inkább a kapcsolat sztochasztikus jellegét célszerű hangsúlyozni.

12 Ilyen, tömeges inkonzisztens helyzetek jöttek létre a múlt század 50-es, 60-as éveiben, amikor az extenzív iparosítás során százerek léptek ki a mezőgazdaságból és léptek az ipari ágazatok képzetlen csoportjaiba, miközben zömük életkörülményei nem változtak, vagy inkább romlottak. (A magas mobilitás mögött nem volt társadalmi felemelkedés [Örkény 1989].) Ám a későbbi időszakok kutatásai is regisztrálták az inkonzisztens társadalmi helyzetek tömeges jelenlétét (Kolosi 1987; Róbert 2015; Kovách et al. 2017).

Egy korábbi írás (Harcsa 2015) utalt is erre, sőt azt is megemlíttette, hogy – akkoriban – az általa alkalmazott megközelítés kapcsán bizonyos szakmai ellenérzések merültek fel, nevezetesen az, hogy miután a rétegződés modell „megkerülte” az osztályviszonyok bemutatását, ily módon legitímálta a rendszert.

A fentiekből az is következik, hogy a szakmai „alaphelyzet” érdemben nem változott, tehát az adatbázis adottságaiból adódóan a politikai kontextus beemelése most is komoly nehézségekbe ütközik. Többek között azért is, mert a rétegszerkezetben meg lehet ugyan jeleníteni a felső rétegeket, ami azonban nem azonos az elittel. Miután ez utóbbi a becslések szerint 1% körüli hányadot tehet ki, ez nem igazán befolyásolja a mobilitási trendeket. Ez a körülmény azonban nem azt jelenti, hogy a fennálló politikai viszonyok ne hatnának kisebb-nagyobb mértékben az egyenlőtlenségek formálódására, sőt azoknak bizonyos mértékű elfogadottságára. E tekintetben elég csupán a világszerte fokozódó oligarchizálódásra gondolnunk, amely – éppen a kényszerű társadalmi „eltérés” következtében – óhatatlanul hatással lehet a mobilitással, és egyenlőtlenségekkel kapcsolatos értékekre is, egész pontosan azok devalválódására.

Ennek kapcsán azonban azt is meg kell említenünk, hogy a társadalmi tagolódással foglalkozó, nagymintás reprezentatív kutatások – megfelelő empirikus adatok hiányában – nem igazán tudnak közvetlen bizonyítékokkal szolgálni a hatalmi viszonyok szerepére. Erre inkább csak speciális kvalitatív, egy-egy kisebb célcsoportra fókuszáló vizsgálatok vállalkozhatnak, amelyekből az is kiderülhet, hogy növekszik a szakadék az elit és a középosztály között.

Adatok, változók

Kutatásunk a KSH 2016. évi mikrocenzusához kapcsolódó társadalmi rétegződés vizsgálat másodfeldolgozásán alapul. A mikrocenzus a népesség 10%-ra terjedt ki, és ennek egy 1/5-ös almintáján került lekérdezésre a rétegződés felvétel, ami több mint 100 000 sikeresen kitöltött kérdőívet eredményezett. A felvétel célkitűzéseiről és sajátosságairól lásd Huszár (2016) és Huszár és Záhonyi (2018b). E minta egy részén – megközelítőleg 40 ezer főre vonatkozóan – jövedelemmel kapcsolatos információt is gyűjtöttek. A kutatás mintájában a valaha foglalkoztatott személyek szerepelnek.

Változók

Kutatásunknak ebben a fázisában az életkörülményeknek csupán három szegmensét választottunk ki, *a jövedelmet*, amelyre vonatkozóan két indikátort alkalmaztunk, az egyik az ekvivalens jövedelem abszolút összegét érzékelteti, a másik esetben kategóriákat alakítottunk a jövedelem nagysága alapján. Ezek mellett a *szubjektív jóléti státust*, és a *megélhetési nehézségekkel kapcsolatos szubjektív vélekedést* vettük alapul. Felmerülhet a kérdés, hogy milyen megfontolások mellett döntöttünk e változók alkalmazása mellett?

A jövedelmet az életkörülmények, és általában a gazdasági erőforrások központi elemének minősíthetjük, és eme szerepe miatt kulcsindikátorként kezeltük. Nem véletlen, hogy a komplexebb mobilitás-kutatásokban, mint a jólét fontos objektív mutatója,

kiemelt figyelmet kap. Ám nem kevésbé fontos a jólét szintjének szubjektív leképeződése, miután az e célra kialakított indikátor arra is alkalmas, hogy az objektív jóléttel (a jövedelem nagyságával) való összevetés esetén feltárja a társadalmi státus és a jövedelem közötti inkonzisztenciákat.¹³ Ebbéli minőségében egyfajta kontrollváltozónak is tekinthetjük. Végül a megélhetési nehézségekre vonatkozó változó kiválasztása mellett az szólt, hogy ezzel a mindennapokat esetlegesen kísérő szűkösség (anyagi korlátok) jelenlétét, mint az egyenlőtlen megélhetési viszonyok egyik fontos megnyilvánulását kívántuk bemutatni.

A rétegszerkezet bemutatására az Andorka modellt alkalmaztuk, amelynek leírását a melléklet tartalmazza.

Eredmények

A továbbiakban az életkörülmények itt kiválasztott három szegmense mentén haladva, külön-külön próbáljuk bemutatni azoknak a nemzedékek közötti mobilitással való összefüggéseit.

1. Jövedelem és mobilitás

Az említett nemzetközi vizsgálatokból – általánosságban – kiderült, hogy számottevő összefüggés van a jövedelem és a nemzedékek közötti mobilitás között. Ugyanakkor egy korábbi kutatásunk eredményei arra utaltak, hogy bizonyos esetekben lazulni látszik a két dimenzió közötti kapcsolat, így például az *alsóbb társadalmi csoportok egy részében az elért jövedelmek nagyságát egyre inkább a megkérdezettek saját „teljesítménye”, és kevésbé a családból hozott erőforrások határozzák meg*¹⁴ (Harcsa 2021b). Feltételezhető, hogy e folyamat összefügghet azzal is, hogy az utóbbi közel másfél évtizedben – hullámzásokkal ugyan, ám – nem növekedtek a jövedelmi egyenlőtlenségek, miközben az alsó rétegek jó munkaerőpiaci szegmenseiben – a kedvező gazdasági konjunktúra következtében – az átlagot messze meghaladó keresetnövekedést lehetett elérni. (A szegénységi arány¹⁵ 2005-ben és 2006-ban 16%, 2007–2010 között 12%, 2011–2016 között 14–15% volt, majd ezt követően 2019-re fokozatosan 12%-ra csökkent [KSH, 2020].)

13 Egy korábbi, a társadalmi rétegek polarizálódásával és differenciálódásával foglalkozó elemzésünkben arra tettünk kísérletet, hogy a szubjektív jóléti státusra vonatkozó indikátor segítségével feltárjuk a társadalmi státus és az elért jövedelem nagysága közötti inkonzisztens, illetve konzisztens léthelyzeteket. (Harcsa, 2021b)

14 Erre utalt az a körülmény, hogy az alsó társadalmi rétegekben, nevezetesen a betanított- és segédmunkások körében – a belső differenciálódás eredményeként – kialakult egy-egy viszonylag kedvező keresetekkel rendelkező csoport, amelyre már a 7. sz. lábjegyzetben is utaltunk. Így például a betanított munkások felső harmadában 152 ezer Ft-ot tett ki a havi jövedelem, míg az értelmiségiek alsó harmadában mindössze 89 ezret, továbbá, a segédmunkások felső harmadának a jövedelme (127 ezer Ft) meghaladta az egyéb szellemi foglalkozásúak közbülső harmadának a jövedelmét (118 ezer Ft) (Harcsa 2020b). Az itt említett társadalmi csoportokban bizonyítottan kedvezőtlen a szülői háttér, és ezt figyelembe véve joggal feltételezhető, hogy – a differenciálódás hátterében – bizonyos szakmacsoportok kedvező viszonyai húzódnak meg, amely független a szülői háttértől.

15 Szegénységi arány: az egy fogyasztási egységre jutó (ekvivalens) jövedelem mediánjának 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező különböző típusú háztartásokban élő személyek az összes azonos típusú háztartásban élő személyekhez viszonyítva.

A két dimenzió közötti kapcsolatot két irányban is vizsgálhatjuk: az egyik esetben (a kilépés felől) azt nézhetjük, hogy az azonos rétegből származók – a mobilitási életúttól függően – a mérés pillanatáig milyen jövedelmi pozíciót tudtak elérni, a másik esetben (belépés felől) pedig azt tudjuk kimutatni, hogy adott társadalmi rétegen belül – ugyancsak a mobilitási életúttól függően – miként alakult a jövedelem nagysága. Így például, ha a vezető és értelmiségi származásúakat vesszük alapul, akkor kiderül, hogy akik a felső- és középvezetők csoportjába kerültek, azoknál 233 ezer Ft volt a havi ekvivalens jövedelem összege, és akik viszont a betanított- és segéd munkások közé, ott csupán 110 ezer Ft a megfelelő érték. Látható tehát, hogy a mélyen lefelé irányuló mobilitásnak komoly „ára” van, hiszen a különbség több mint kétszeres. (1. tábla) Ám ennek a süllyedésnek az eredménye még mindig kedvezőbb azon betanított- és segéd munkás származásúakhoz képest, akik megmaradtak apjuk társadalmi csoportjában. (Esetükben mindössze 84 ezer Ft-ot tesz ki a havi ekvivalens jövedelem összege.) Azt lehet tehát mondani, hogy „deklasszálódás” esetén is megfigyelhető a származási réteg kedvező hatása.

Hasonló különbségeket lehet megfigyelni a felfelé irányuló mobilitás esetén is, amire példaként említhetjük a betanított- és segéd munkás származásúakat, ahol az értelmiségi rétegbe kerülőknél 170 ezer Ft volt az ekvivalens jövedelem, tehát kétszer annyi, mint akik megmaradtak apjuk státusában. A többi társadalmi csoport esetében a jövedelemszerzési esélyek a két szélső pólus közötti tartományban helyezkednek, és miután ezek nem jeleztek további említésre méltó fejleményt, ezért – a terjedelmi korlátok miatt – eltekintünk ezek bemutatásától.

Ha viszont jövedelmi kategóriák szerint vizsgáljuk a két pólus közötti különbségeket, akkor azt láthatjuk, hogy a legfelső jövedelmi kategóriában sokkal nagyobbak a különbségek, mint a legalsóban. Így például a vezető és értelmiségi származásúak körében hatszoros differenciát figyelhetünk meg a jelenleg vezető és értelmiségi, valamint a betanított- és segéd munkás csoportba tartozók között. A legalacsonyabb kategóriában csak háromszoros az eltérés. (2. tábla) Még nagyobb mérvű a differenciálódás, ha a betanított- és segéd munkás származásúakat vesszük alapul, hiszen ez esetben a legfelső jövedelmi kategóriában közel harmincszoros, a legalsóban viszont csupán valamivel több, mint hétszörös különbséget lehet tapasztalni. (3. tábla) Azt lehet tehát mondani, hogy az alsóbb rétegek felfelé irányuló mobilitásánál komoly mértékben megnövekszik az esélye a jövedelmi különbségek kialakulásának, ezzel párhuzamosan a felső rétegek lefelé irányuló mobilitásánál viszont észrevehető a kedvezőbb származási háttér „védő szerepe”, ami azt jelenti, hogy minél kedvezőbb a származási háttér, annál inkább mérséklődik a jövedelem nagyságának csökkenése.

Ebből az is következik, hogy a különböző irányú mobilitási életutak aszinkron mozgása, pontosabban azok mindenkori konstellációja egyrészt igen változatos lehet, ami számottevő szerepe játszik többek között az egyes társadalmi rétegek belső differenciálódásában. Másrészt viszont az ily módon mért egyenlőtlenségek egy részét meglehetősen nehéz értelmezni. Így például, mint láttuk, az alsó rétegekből származók kedvező mobilitási életút esetén komoly jövedelmi előnyöket tudnak elérni azokhoz képest, akik megmaradtak apjuk társadalmi csoportjában. Látható tehát, hogy a társadalmi felemelkedés növeli a származási rétegen belüli, viszont csökkenti a származási rétegek közötti egyenlőtlenségeket. Mindezt azért érdemes kiemelni, mert csak ebben a vetületben válik nyilvánvalóvá, hogy

a globálisan mért egyenlőtlenségek jelentős része nem igazán tekinthető egyenlőtlenséget gerjesztő folyamatnak. Vizonyítási pont kérdése, hogy adott esetben miként minősítünk.

1. ábra. A háztartás ekvivalens jövedelme, a megkérdezett, valamint az apa társadalmi csoportja szerint, 2016 (ezer Ft)

Az apa társadalmi csoportja	A megkérdezett társadalmi csoportja és ekvivalens jövedelme							
	felső-és középvezető	alsó-szintű vezető	értelmiségi	egyéb szellemi	nem mg-i vállalkozó	szakmunkás	bet.- és segéd-munkás	mg-i fiz. munkás
vezető és értelmiségi	233	195	207	168	196	133	110	..
egyéb szellemi foglalkozású	..	..	194	144	151	113	100	..
önálló iparos, kereskedő	..	..	202	132	155	119	102	..
szakmunkás	201	156	177	128	143	114	94	81
betanított- és segédmunkás	..	160	170	116	157	101	84	62
mezőgazdasági fizikai munkás	..	..	170	111	109	96	83	65

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat, saját számítás.¹⁶

2. ábra. Vezető és értelmiségi származásúak háztartásának ekvivalens jövedelme, a megkérdezett jelenlegi társadalmi csoportja szerint, 2016 (%)

A megkérdezett társadalmi csoportja	A vezető és értelmiségi származásúak háztartásának ekvivalens jövedelme, az összes foglalkoztatott jövedelmének %-ában, kategóriák szerint							
	1	2	3	4	5	6	7	összesen
felső- és középvezető	53,4	10,7	7,0	5,4	8,8	4,5	10,2	100,0
alsószintű vezető	46,3	13,5	9,6	3,6	7,9	8,1	10,9	100,0
értelmiségiek	51,6	12,2	7,4	6,5	8,0	7,6	6,7	100,0
egyéb szellemi	34,5	12,8	9,5	7,6	11,5	11,7	12,4	100,0
nem mg-i vállalkozó	42,8	8,3	9,3	5,6	12,7	8,3	13,0	100,0
szakmunkás	18,5	8,3	7,2	8,0	14,0	20,0	24,0	100,0
betanított- és segédmunkás	8,9	10,1	8,4	6,7	16,8	19,7	29,4	100,0

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat, saját számítás.

Kategóriák: 1./ átlag felett 40,1% és több, 2./ átlag felett 20,1 – 40,0%, 3./ átlag felett 5,1 – 20,0%, 4./ átlag felett/alatt 5,0%, 5./ átlag alatt 5,1– 20,0%, 6./ átlag alatt 20,1 – 40,0%, 7./ 40,1% és kevesebb

16 Megjegyzés: kipontoztuk azokat az eseteket, amikor cella szinten száz alatti volt a minta nagysága. A mintanagyság korlátjai miatt nem közöljük a nemek szerinti adatokat.

3. ábra. Betanított- és segédmunkás származásúak háztartásának ekvivalens jövedelme, a megkérdezett jelenlegi társadalmi csoportja szerint, 2016 (%)

A megkérdezett társadalmi csoportja	A betanított- és segédmunkás származásúak háztartásának ekvivalens jövedelme, az összes foglalkoztatott jövedelmének %-ában, kategóriák szerint							
	1	2	3	4	5	6	7	összesen
alsósintű vezető	27,7	8,3	5,3	10,6	11,8	11,6	24,7	100,0
értelmiségiek	32,8	18,1	11,4	5,4	10,9	11,0	10,4	100,0
egyéb szellemi	11,4	9,5	9,7	8,1	16,2	17,9	27,2	100,0
nem mg-i vállalkozó	21,2	9,2	7,2	5,7	16,0	18,7	21,9	100,0
szakmunkás	7,1	6,1	6,4	6,9	16,3	21,4	35,8	100,0
betanított- és segédmunkás	2,9	3,9	4,0	5,3	11,6	22,3	49,9	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	1,3	0,9	1,8	2,6	5,3	12,3	75,8	100,0

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat, saját számítás.

Kategóriák: 1./ átlag felett 40,1% és több, 2./ átlag felett 20,1 – 40,0%, 3./ átlag felett 5,1 – 20,0%, 4./ átlag felett/alatt 5,0%, 5./ átlag alatt 5,1– 20,0%, 6./ átlag alatt 20,1 – 40,0%, 7./ 40,1% és kevesebb

2. Szubjektív jóléti státusz¹⁷ és mobilitás

A szubjektív jóléti státusz esetében is a szélső pólusokon megjelenő differenciálódás bemutatására fókuszáltunk, amelynek eredményei azt tükrözik, hogy itt – *a jövedelmi viszonyoktól eltérően* – *a szubjektív jóléti státusz szerinti legalacsonyabb kategóriában jelennek meg nagyobb mérvű különbségek*. Így például a vezető és értelmiségi származásúak körében, a jelenleg vezető és értelmiségi, illetve betanított- és segédmunkás csoportba tartozók között hatszoros differenciát figyelhetünk meg, a legfelsőben csupán kétszerest. (4. tábla) Ezzel párhuzamosan a betanított- és segédmunkás származásúak körében – a két szélső póluson mért különbség – közel négyszeres, illetve háromszoros. (5. tábla)

Általánosságban elmondható, hogy – valamennyi származási csoportot alapul véve – *minél kedvezőtlenebb a mobilitási életút, annál magasabb az önmagukat a legalacsonyabb jóléti státuszba sorolók hányada*. Ennek a jövedelmi viszonyokhoz hasonló képnek az lehet a magyarázata, hogy az érintettek viszonylag szoros összefüggést éreznek a mobilitási életút, és annak „hozadéka” között. Ha tehát a családi szintű erőforrásokkal való „sáfárkodás” pénzben kifejezhető eredménye kedvező, akkor a jóléti komfortérzet is kedvező,

¹⁷ A KSH 2016. évi rétegződés felvételében az alábbi módon tették fel a vonatkozó kérdést: „Különböző társadalmi helyzetű, életvitelű emberek vannak a társadalomban. Képzeld el egy létrát, aminek a felső foka a társadalom felső részét, az alsó foka pedig az alsó részét jelenti. Kérjük, értékelje 1-től 10-ig, hogy... Gyermekkorában (14 éves korában) az Ön családja a létra melyik fokán állt? És jelenleg hol helyezné el Önmagát ezen a létrán?” Meg kell jegyeznünk, hogy e feltett kérdést, illetve az erre alapozott változót más szerzők (Huszár és Záhonyi 2018b) tőlünk eltérő módon értelmezték, nevezetesen a szubjektív mobilitás mérésére használták.

ellenkező esetben a rosszabb érzet lesz a jellemző. Ez arra enged következtetni, hogy a társadalom meghatározó része döntően „pénzben” méri a jóléti státusát.

4. ábra. Vezető és értelmiségi származásúak szubjektív jóléti státusa, a megkérdezett jelenlegi társadalmi csoportja szerint, 2016 (%)

A megkérdezett jelenlegi társadalmi csoportja	A vezető és értelmiségi származásúak szubjektív jóléti státusa, kategóriák szerint					
	nagyon alacsony 1.	alacsony 2.	átlagos 3.	átlagosnál jobb 4.	átlagosnál sokkal jobb 5.	összesen
felső- és középvezető	4,2	16,2	24,9	25,7	28,9	100,0
alsósztintú vezető	9,9	13,7	19,2	36,2	21,1	100,0
értelmiségiek	6,6	19,1	22,4	26,4	25,4	100,0
egyéb szellemi	16,5	22,6	23,4	18,3	19,3	100,0
nem mg-i vállalkozó	9,6	16,7	21,2	23,6	29,0	100,0
szakmunkás	23,4	22,3	21,2	17,5	15,6	100,0
betanított- és segéd-munkás	23,8	28,2	17,7	16,6	13,7	100,0

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat, saját számítás.

5. ábra. Betanított- és segéd-munkás származásúak szubjektív jóléti státusa, a megkérdezett jelenlegi társadalmi csoportja szerint, 2016 (%)

A megkérdezett jelenlegi társadalmi csoportja	A betanított- és segéd-munkás származásúak szubjektív jóléti státusa, kategóriák szerint					
	nagyon alacsony 1.	alacsony 2.	átlagos 3.	átlagosnál jobb 4.	átlagosnál sokkal jobb 5.	összesen
felső- és középvezető	8,9	18,4	23,2	26,9	22,5	100,0
alsósztintú vezető	11,2	21,0	28,0	23,4	16,4	100,0
értelmiségiek	10,7	22,6	25,1	24,3	17,3	100,0
egyéb szellemi	19,1	26,5	22,5	17,8	14,1	100,0
nem mg-i vállalkozó	12,4	22,6	22,7	20,7	21,6	100,0
szakmunkás	24,4	27,1	19,9	16,5	12,2	100,0
betanított- és segéd-munkás	31,3	28,5	16,8	12,9	10,5	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	39,8	23,6	18,2	10,6	7,9	100,0

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat, saját számítás.

3. Megélhetési nehézségek és mobilitás

A tények arra utalnak, hogy a mobilitási életút és a megélhetési nehézségek között hasonlóan szoros a kapcsolatot, mint amit a jövedelem esetében tapasztaltunk. Így például a vezető és értelmiségi származásúak körében a „nagy nehézséggel” élők esetében tízszeres, a „könnyen” élőknel hatszoros különbséget lehet megfigyelni a jelenleg vezető és értelmiségi, illetve a betanított- és segédmunkás rétegek között. A betanított- és segédmunkás származásúak csoportjában pedig a „nagy nehézséggel” élőknel tízszeres, a „könnyen élőknel huszonötszörös a különbség a jelenleg vezető és értelmiségi, illetve betanított- és segédmunkások között (6. tábla). Úgy tűnik, hogy – a megélhetést illetően – a „nagy nehézséggel” kapcsolatos érzés előfordulása, elsősorban az alsóbb rétegekből származók esetében követi a jövedelmi státusnál tapasztalt differenciálódást. A legfelső jövedelmi kategóriában ugyanis harmincszoros különbség volt a jelenleg vezető és értelmiségi, illetve betanított, valamint segédmunkások között. Ez alapján elmondható, hogy a mobilitási életút és a megélhetési nehézségek közötti kapcsolat az alsó társadalmi csoportokban erősebb, mint a felső rétegekben.

6. ábra. Vezető és értelmiségi származásúak miként tudják fedezni a havi kiadásokat, a megkérdezett jelenlegi társadalmi csoportja szerint, 2016 (%)

A megkérdezett jelenlegi társadalmi csoportja	A vezető és értelmiségi származásúak miként tudják fedezni a havi kiadásokat					
	nagy nehézséggel	nehézséggel	kisebb nehézséggel	viszonylag könnyen	könnyen	összesen
felső- és középvezető	1,3	7,5	25,2	34,7	31,3	100,0
alsósintű vezető	2,4	4,5	30,1	41,2	21,8	100,0
értelmiségiek	2,3	6,9	30,8	39,6	20,4	100,0
egyéb szellemi	4,4	10,3	38,8	33,9	12,6	100,0
nem mg-i vállalkozó	3,1	7,2	28,7	41,1	19,9	100,0
szakmunkás	6,3	16,7	39,8	26,5	10,7	100,0
betanított- és segédmunkás	11,2	19,8	42,1	21,5	5,5	100,0

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat, saját számítás.

7. ábra. Betanított- és segédmunkás származásúak miként tudják fedezni a havi kiadásokat, a megkérdezett jelenlegi társadalmi csoportja szerint, 2016 (%)

A megkérdezett jelenlegi társadalmi csoportja	A betanított- és segédmunkás származásúak, miként tudják fedezni a havi kiadásokat					
	nagy nehézséggel	nehézséggel	kisebb nehézséggel	viszonylag könnyen	könnyen	összesen
felső- és középvezető	2,3	14,1	27,4	34,7	21,4	100,0
alsósztintű vezető	8,8	12,8	34,7	35,0	8,7	100,0
értelmiségiek	1,7	10,0	39,1	34,4	14,8	100,0
egyéb szellemi	7,1	17,9	45,2	24,1	5,7	100,0
nem mg-i vállalkozó	3,9	11,3	42,6	33,6	8,6	100,0
szakmunkás	8,7	24,0	44,9	18,6	3,7	100,0
betanított- és segédmunkás	15,5	30,2	41,1	11,8	1,4	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	24,7	34,0	34,5	6,0	0,8	100,0

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat, saját számítás.

Összegzés, tanulságok

Kutatásunkban az intergenerációs mobilitás és az életkörülmények közötti kapcsolatot alapvetően a nemzedéki társadalmi újratermelődés szempontjából értelmeztük. Az erre épített gondolatmenet alapján a következő fontosabb tanulságokat lehet megfogalmazni.

1. *Valóban negatív-e a kapcsolat az egyenlőtlenségek és a mobilitási folyamatok között?* Adataink arra engednek következtetni, hogy a fenti kérdés mögött meghúzódó általános jellegű tézis alapvetően a kisminták „csapdájában”, nevezetesen azok módszertani korlátai között született.¹⁸ Más a helyzet az általunk is használt, különösen nagy minták esetében, mert ennek révén származási rétegek szerint lehet bemutatni a különböző irányú mozgásfolyamatokat. Kutatásunk alapján elmondható, hogy az egyes származási rétegeken belül számos olyan mintázat mutatható ki, amikor

18 Itt alapvetően a tanulmány elején idézett, meglehetősen kismintán végzett nemzetközi kutatásokra gondolunk, többek között a Bukodi és Goldthorpe szerzőpáros által publikált tanulmányra. Elsősorban azért, mert azokban – a mintanagyság korlátai miatt – az összefüggéseket döntően globális indexek alapján nézték, így például egyik oldalról a relatív mobilitási rátákat vették alapul, az egyenlőtlenségeket tükröző jövedelmi viszonyok esetében pedig a GINI mutatót. E módszer csupán az országok közötti különbségeket bemutató globális kép megragadását teszi lehetővé, és nem igazán alkalmas az országon belüli jellemzők árnyalt megjelenítésére. Ez utóbbi esetben ugyanis a rétegek között, illetve azokon belül megjelenő, ellentétes irányú folyamatok érthetően kiolthatják egymás hatását.

éppen pozitív vagy esetleg a származástól független hatások¹⁹ jelenhetnek meg. Természetesen az ilyen jellegű „mélyfurások” alapján jóval differenciáltabb társadalomkép jeleníthető meg, mint a kismintákra alapozott kutatások esetében. Ezt egyébként kutatásunk egyik legfontosabb üzenetének tekintjük.

2. *A mobilitás tartalmának újragondolása.* A korai időktől kezdve a mobilitás fogalma²⁰ viszonylag szorosan kapcsolódott a társadalmi felemelkedéshez, valamint az egyenlőtlenségek mérséklődéséhez. Tény ugyanakkor, hogy – főleg a kelet-közép-európai társadalmakban – már a múlt század 50-es és 60-as éveiben is komoly mértékben elszakadt egymástól a mobilitás, valamint a társadalmi felemelkedés folyamata, amit döntően a mobilitási folyamatokban megfigyelhető „üresjáratok” idéztek elő.²¹ Az utóbbi két évtizedben, némiképp ismét megfigyelhető a mobilitás és a felemelkedés eltérő irányú mozgása, ám ezúttal a korábbihoz viszonyítva ez gyakran fordított irányú. Így például a betanított- és segédmunkás származásúakon belül kialakult egy olyan jelentős „piacképes” szegmens, akik annak ellenére, hogy apjuk társadalmi csoportjában maradtak – a kedvező gazdasági konjunktúrának köszönhetően – viszonylag kedvező kereseteket értek el. (l. az 1. sz. tábla adatait.) Mindez a társadalmi rétegeken belül megjelenő, változó mértékű és irányú differenciálódással magyarázható.²² Ha tehát a mai korban próbáljuk megragadni a társadalmi felemelkedés valóságához közeli tartalmát, akkor messze nem elég pusztán a foglalkozási mobilitásra hagyatkoznunk, amely felismerés persze nem új keletű. Sajnos *hiányoznak azok a célzott nagymintás vizsgálatok, amelyek alapján kellő relevanciával lehetne újrafogalmazni a mobilitás mai kornak megfelelő tartalmát, illetve azt a tagolódás-szerkezetet, amely ennek alapját képezi.* A kismintás felvételek ugyanis nem adnak arra lehetőséget, hogy feltárjuk az egyes társadalmi csoportokat elválasztó törésvonalak bonyolult hálózatát, és azokat társadalmilag is megragadható rétegekhez, illetve az ezen belüli kiscsoportokhoz kapcsoljuk.
3. *Adataink alapján különböző erősségű kapcsolatokat tudunk kimutatni az életkörülmények egy-egy komponense, valamint az intergenerációs mobilitás között.*²³ A különböző

19 Ilyennek tekinthetjük például azt a korábban is említett konstellációt, amikor a származási rétegükben maradó és kedvező munkaerőpiaci pozícióban levő betanított- és segédmunkások ekvivalens jövedelme meghaladja az értelmiségiek alsó harmadában megfigyelhető értéket. E mintázatot ugyan pozitív irányú kapcsolatnak is minősíthetnénk, ám miután esetükben az előnyös jövedelmi pozíciót nem a felfelé irányuló mobilitás, hanem alapvetően gazdasági konjunktúra révén megjelenő kedvező munkaerőpiaci helyzet révén érték el, ezért inkább „független” hatásnak tekintjük.

20 Említettük korábban, hogy mobilitáson sokáig a foglalkozási csoportok, és rétegek közötti mozgást értették, és miután a foglalkozási pozíció szorosan korrelált a más tőkeformákkal, ezért nem volt alaptalan ez a leszűkített értelmezés.

21 A kutatások kimutatták, hogy a múlt század 50-es és 60-as éveiben tömeges jelenség volt, hogy az érintettek foglalkozási hierarchiában ugyan feljebb léptek, miközben az anyagi-egzisztenciális viszonyaik érdemben nem változtak (Örkény 1989).

22 Az utóbbi időszak sajátos jellemzője, hogy az intergenerációs mobilitás nagysága többnyire stabilizálódott, miközben a társadalom jelentős részénél a társadalmi felemelkedés érzetét lehetett tapasztalni. Erre utaltak a szubjektív jólét alakulását bemutató hosszú távú adatsorok (Huszár és Záhonyi 2018; Harcsa 2018).

23 Itt jegyezzük meg, hogy hasonló eredményeket kaptunk az intergenerációs iskolai mobilitás és az életkörülmények közötti kapcsolat vizsgálatakor (Ceglédi et al. 2021).

erősségű és irányú kapcsolatok, és főleg azok dinamikus változása megnehezíti az általános érvényű következtetéseket. E problémával más kutatások is szembetalálták magukat (Bukodi és Goldthorpe 2018; Mitnik és Grusky 2013), ezért arra a következtetésre jutottak, hogy egy-egy komponens alapján nem lehet egyértelmű összefüggést kimutatni. Ám az is bonyolítja a problémát, hogy társadalmi rétegenként változó az egyes kapcsolatok erőssége, és hipotézisünk szerint, még inkább igaz ez a különböző életkörülmény komponensek együttes konstellációjára vonatkozóan. A társadalmi rétegek szerinti variabilitásra jó példa, hogy *a mobilitási életút és a megélhetési nehézségek közötti kapcsolat az alsó társadalmi csoportokban számottevően erősebb, mint a felső rétegekben.*

4. Elmondható, hogy *az egyenlőtlenségek újratermelődése „Janus arcú” folyamat, vagyis a mobilitási folyamatokban egyaránt megjelennek az egyenlőtlenségeket növelő, illetve csökkentő hatások.* Ez alapján kérdésessé válik az a tézis, mely szerint a mobilitás és az egyenlőtlenségek alakulása közötti kapcsolat egyértelműen negatív. Kutatásunk során azt találtuk, hogy *az alsóbb rétegek felfelé irányuló mobilitásánál számottevő mértékben megnövekszik az esélye a jövedelmi különbségek kialakulásának, ugyanakkor a felső rétegek lefelé irányuló mozgásánál megfigyelhető a kedvezőbb származási háttér védő szerepe.* Ez utóbbi azt jelenti, hogy minél kedvezőbb a származási háttér, annál inkább mérséklődik a jövedelem nagyságának csökkenése. A fent említett tézis általános érvényűségével kapcsolatosan fontos kérdésként merül fel, hogy mennyiben tekinthető az egyenlőtlenségeket növelőnek az a folyamat, amikor az alsóbb rétegek egy része kitor a hátrányos szülői környezetből, és jóval kedvezőbb anyagi-egzisztenciális viszonyok közé kerül, mint a származási rétegükben „bent ragadt” társaik? Valójában tehát „kétarcú” jelenségről van szó, hiszen, az alsóbb társadalmi csoportok kedvező mobilitása esetén – az azonos származási háttérűek körében – megnövekednek az egyenlőtlenségek. Ugyanez a folyamat a felső társadalmi csoportok felől nézve inkább az egyenlőtlenségek mérséklődéseként jelenik meg.²⁴
5. Fontos kérdésnek tekintettük, hogy *miként jellemezhetjük a tág értelemben vett társadalmi mobilitás,²⁵ és az életkörülmények változása közötti kapcsolatot, valamint, hogy milyen a közöttük levő oksági viszony?* Adataink alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy *az életkörülmények különböző dimenzióinak változását önmagában is mobilitásnak tekinthetjük.* Ebben a megközelítésben némiképp mesterségesnek tűnik a mobilitásnak a folyamatoktól „különálló” fogalomként való használata,²⁶ azoknak ugyanis szerves része a mobilitás. Ebből következően pedig a mobilitás és az életkörülmények közötti oksági viszony kimutatása is némileg „mesterkéltnek” tűnhet. E körülményt a társadalmi mobilitás tartalmának újragondolásakor fontos momentumnak tekinthetjük.

²⁴ Ez elsősorban akkor figyelhető meg, amikor a felsőbb társadalmi csoportokból származók kedvezőtlenebb mobilitási pályát futnak be, és ez által – az életkörülmények viszonylatában – egészségben kiegyenlítettébb helyzet alakul ki.

²⁵ Korábban jeleztük, hogy ha a társadalmi mobilitást pusztán a foglalkozási csoportok közötti mozgásra korlátozzuk, akkor leszűkítjük az értelmezési keretet, és ebből adódóan az így kapott mobilitási trendek elszakadnak valós alapjaiktól, nevezetesen a különböző tőkeformák egymás közötti mozgásától. Ily módon a hosszú távú trendek megítélésekor komoly értelmezési problémák jelentkeznek.

²⁶ Tény ugyanakkor, hogy – a korai időktől kezdve – a mobilitást többnyire a foglalkozási mobilitással azonosították, tehát egyetlen tőkeforma változásával, ami a mai napig megnehezíti a mobilitási kutatások eredményeinek az értelmezését.

Hivatkozott irodalom

- Andorka Rudolf (1982): *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Budapest: Gondolat.
- Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég.
- Bukodi Erzsébet és John H. Goldthorpe (2018): *Social Inequality and Social Mobility: Is there an Inverse Relation? Department of Social Policy and Intervention*. Oxford University. Working Paper.
- Bukodi Erzsébet et al. (2017): Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account and an Old Story. *INET Oxford Working Papers* no. 2017 no. 2017-03.
- Bourdieu, Pierre (1999): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.). *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum, 156–177.
- Carlsson, Gosta (1958): *Social mobility and class structure*. Lund.
- Ceglédi Tímea et al. (2021): Nemzedékek közötti iskolai mobilitás. Esélykihagyók és reziliensek. (Kézirat)
- Erikson, Robert és John Goldthorpe (1992): *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Éber Márk Áron (2020): *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest: Napvilág.
- Gaszó Ferenc (1987): *Társadalmi folyamatok az ifjúság körében*. Budapest: Társadalomtudományi Intézet.
- Goldthorpe, John és Abigail McKnight (2004): *The Economic Basis of Social Class*. London: Centre for Analysis of Social Exclusion London School of Economics.
- Grusky, David B. és Kim A. Weeden (2008): Are there social classes? An empirical test of the sociologist's favorite concept. In: Lareau, Annette és Dalton Conley (szerk.). *Social Class: How Does it Work?* New York: Russell Sage Foundation, 65–89.
- Harcza István (1987): Vándorlás, mobilitás, keresetalakulás. *Társadalomstatistikai Közlemények*. KSH. 86.
- Harcza István (2012): Ifjúságstatistikai kutatások egykor és ma. In: *Iskola, társadalom, politika*. Gaszó Ferenc nyolcvanadik születésnapjára. Szerk: Bihari Mihály et al. Budapest: Aduprint kft., 187–205.
- Harcza István (2016): Társadalmi tagolódás az integráció/dezintegráció mentén. Párhuzamos nézőpontok. *Socio.hu*. 3: 121–136.
- Harcza István (2018): Módszertani tanulságok a társadalmi percepciók mérése kapcsán. Reflexiók Huszár Ákos és Záhonyi Márta „A szubjektív mobilitás változása Magyarországon” c. írásához. *Demográfia* 61(1): 5–27, *Demográfia* 61: 91–98.
- Harcza István (2021a): A nemzedékek közötti társadalmi mobilitás trendjei. Konzerválódás, zártabbá válás nélkül. I-II. (Kézirat)
- Harcza István (2021b): Társadalmi rétegek polarizálódása és heterogénebbé válása, a „nagyszerkezet” beállával. (Kételyek az utóbbi két évtized kutatási alapján.) (Kézirat)
- Harcza István (2021c): Társadalomképek, tagolódás és mobilitás a hosszú idősorok tükrében. 1920–2016. (Párhuzamos megközelítések a rétegződés és mobilitás kutatásában.) (Kézirat)
- Hertel, Florian R. és Olaf Groh-Samberg (2019): The Relation between Inequality and Intergenerational Class Mobility in 39 Countries. *American Sociological Review* 84(6): 1099–133.
- Huszár Ákos (2016): Társadalmi rétegződésről szóló kiegészítő felvétel. In: Németh Zsolt (szerk.). *A 2016. évi mikrocenzus témakörei: Háttér tanulmányok a mikrocenzus programjáról és témaköreiről*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 44–59.
- Huszár Ákos és Záhonyi Márta (2018): A szubjektív mobilitás változása Magyarországon. *Demográfia* 68(1): 5–27.
- Jackson, Michelle és Geoffrey Evans (2017): Rebuilding Walls: Market Transition and Social Mobility in the Post-Socialist Societies of Europe. *Sociological Science* 4: 54–79.
- Kolosi Tamás (1987): *Tagolt társadalom: Struktúra, rétegződés, egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest: Gondolat.
- Kovách Imre et al. 2017. A magyar társadalom integrációs és rétegződésmoelljei. *Szociológiai Szemle* 26(3): 4–27.
- KSH (2020): *A társadalmi haladás mutatószám rendszere*. (2005-től az adatforrás az EU-SILC, HKÉF)
- Örkény Antal (1989): A társadalmi mobilitás történelmi perspektívái. *Valóság* 4: 20–33.
- Róbert Péter (2015): Osztály- és rétegződéskutatási dilemmák a magyar társadalomban. *Replika* 92–93: 77–93.
- Róbert Péter (2021): Origins of Multidimensional Class Locations in Hungary. *Polish Sociological Review*. 3(215): 369–386.
- Savage Mike et al. (2005): Capitals, assets and resources: some critical issues. *British Journal of Sociology* 56(5): 31–48.

Melléklet²⁷

M.1. A háztartás ekvivalens jövedelme kategóriák szerint, a megkérdezett, valamint az apa társadalmi csoportja szerint, 2016(%)

Az apa társadalmi csoportja a megkérdezett 14-18 éves korában	A háztartás ekvivalens jövedelme, az összes foglalkoztatott jövedelmének %-ában, kategóriák szerint							
	1	2	3	4	5	6	7	összesen
a megkérdezett társadalmi csoportja: felső- és középvezető								
vezető és értelmiségi	53,4	10,7	7,0	5,4	8,8	4,5	10,2	100,0
szakmunkás	41,1	15,5	10,2	7,1	9,9	7,7	8,5	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: alsósintű vezető								
vezető és értelmiségi	46,3	13,5	9,6	3,6	7,9	8,1	10,9	100,0
szakmunkás	26,8	10,9	10,0	7,7	15,1	17,4	12,1	100,0
betanított- és segédmunkás	27,7	8,3	5,3	10,6	11,8	11,6	24,7	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: értelmiségi								
vezető és értelmiségi	51,6	12,2	7,4	6,5	8,0	7,6	6,7	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	45,6	12,8	8,5	6,5	8,3	9,9	8,3	100,0
önálló iparos, kereskedő	47,3	9,9	10,0	5,8	8,8	7,1	11,0	100,0
szakmunkás	36,4	13,2	9,2	9,1	11,0	9,3	11,6	100,0
betanított- és segédmunkás	32,8	18,1	11,4	5,4	10,9	11,0	10,4	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	32,1	14,2	8,8	7,9	12,4	11,6	13,1	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: egyéb szellemi foglalkozású								
vezető és értelmiségi	34,5	12,8	9,5	7,6	11,5	11,7	12,4	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	25,3	12,0	8,6	9,1	12,4	14,6	18,0	100,0
önálló iparos, kereskedő	16,9	11,8	9,7	8,8	13,4	20,9	18,5	100,0
szakmunkás	17,0	10,8	9,2	9,3	15,5	16,0	22,2	100,0
betanított- és segédmunkás	11,4	9,5	9,7	8,1	16,2	17,9	27,2	100,0

²⁷ Itt említjük meg, hogy ugyan különösen nagy mintából dolgoztunk, ennek ellenére, a sokdimenziós táblák bizonyos metszeteiben, illetve ezen belül a celláiban relatíve alacsonyok voltak az elemszámok, ezért ezekben az esetekben az adatokat nem közöljük.

mezőgazdasági fizikai munkás	10,0	8,5	7,4	9,0	15,	24,4	25,2	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: nem mezőgazdasági vállalkozó								
vezető és értelmiségi	42,8	8,3	9,3	5,6	12,7	8,3	13,0	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	26,8	14,1	5,1	7,0	12,7	18,2	16,1	100,0
önálló iparos, kereskedő	27,1	7,3	5,6	10,3	7,4	19,6	22,8	100,0
szakmunkás	22,3	8,6	9,6	7,3	16,0	14,6	21,6	100,0
betanított- és segédmunkás	21,2	9,2	7,2	5,7	16,0	18,7	21,9	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	9,2	8,1	6,7	5,6	12,4	17,8	40,2	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: szakmunkás								
vezető és értelmiségi	18,5	8,3	7,2	8,0	14,0	20,0	24,0	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	9,8	6,8	11,2	9,0	16,5	22,6	24,1	100,0
önálló iparos, kereskedő	13,1	7,9	7,2	6,5	18,6	21,2	25,5	100,0
szakmunkás	9,2	7,8	8,3	8,1	17,0	19,7	29,8	100,0
betanított- és segédmunkás	7,1	6,1	6,4	6,9	16,3	21,4	35,8	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	4,5	5,8	6,1	7,3	16,2	22,2	37,9	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: betanított- és segédmunkás								
vezető és értelmiségi	8,9	10,1	8,4	6,7	16,8	19,7	29,4	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	5,5	4,9	10,1	6,7	15,1	20,2	37,4	100,0
önálló iparos, kereskedő	6,7	4,2	10,5	7,9	17,0	17,1	36,7	100,0
szakmunkás	4,7	4,9	7,0	6,5	14,4	22,3	40,2	100,0
betanított- és segédmunkás	2,9	3,9	4,0	5,3	11,6	22,3	49,9	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	2,3	3,0	4,3	5,4	13,3	18,6	53,1	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: mezőgazdasági fizikai munkás								
szakmunkás	2,0	1,6	3,9	5,7	13,	23,1	50,1	100,0
betanított- és segédmunkás	1,3	0,9	1,8	2,6	5,3	12,3	75,8	100,0

mezőgazdasági fizikai munkás	0,2	1,4	2,0	2,3	7,9	17,9	68,2	100,0
együtt								
vezető és értelmiségi	39,5	11,3	8,2	6,7	10,7	10,8	12,7	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	26,1	10,7	8,9	8,0	12,2	15,8	18,4	100,0
önálló iparos, kereskedő	21,7	9,	8,6	7,4	13,4	17,8	22,2	100,0
szakmunkás	14,9	8,6	8,4	8,0	15,1	17,6	27,3	100,0
betanított- és segédmunkás	9,8	7,0	6,4	6,2	13,6	19,2	37,7	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	6,2	5,3	5,3	6,2	13,5	19,7	43,8	100,0
mezőgazdasági önálló	14,9	6,3	7,1	8,8	12,1	19,3	31,6	100,0

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat, saját számítás.

Kategóriák: 1./ átlag felett 40,1% és több, 2./ átlag felett 20,1 – 40,0%, 3./ átlag felett 5,1 – 20,0%, 4./ átlag felett/alatt 5,0%, 5./ átlag alatt 5,1– 20,0%, 6./ átlag alatt 20,1 – 40,0%, 7./ 40,1% és kevesebb.

M.2. Szubjektív jóléti státus a foglalkoztatottak jelenlegi, valamint az apa társadalmi csoportja szerint, 2016 (%)

Az apa társadalmi csoportja a megkérdezett 14-18 éves korában	A megkérdezett társadalmi csoportja és szubjektív jóléti státusa					
	nagyon alacsony 1.	alacsony 2.	átlagos 3.	átlagosnál jobb 4.	átlagosnál sokkal jobb 5.	összesen
a megkérdezett társadalmi csoportja: felső- és középzvezető						
vezető és értelmiségi	4,2	16,2	24,9	25,7	28,9	100,0
szakmunkás	10,3	18,9	20,9	19,6	30,3	100,0
betanított- és segédmunkás	8,9	18,4	23,2	26,9	22,5	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: alsósintű vezető						
vezető és értelmiségi	9,9	13,7	19,2	36,2	21,1	100,0
szakmunkás	17,6	18,4	21,5	23,3	19,3	100,0
betanított- és segéd-munkás	11,2	21,0	28,0	23,4	16,4	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: értelmiségi						
vezető és értelmiségi	6,6	19,1	22,4	26,4	25,4	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	9,6	21,3	24,0	25,5	19,7	100,0
önálló iparos, kereskedő	5,2	22,9	22,3	26,2	23,4	100,0
szakmunkás	10,7	18,4	25,1	24,0	21,9	100,0
betanított- és segéd-munkás	10,7	22,6	25,1	24,3	17,3	100,0

mezőgazdasági fizikai munkás	9,8	23,7	18,2	20,6	27,7	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: egyéb szellemi						
vezető és értelmiségi	16,5	22,6	23,4	18,3	19,3	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	17,0	27,2	21,0	19,5	15,3	100,0
önálló iparos, kereskedő	16,0	21,7	24,4	20,9	17,0	100,0
szakmunkás	18,7	24,2	22,6	19,8	14,7	100,0
betanított- és segéd-munkás	19,1	26,5	22,5	17,8	14,1	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	18,4	27,4	21,4	16,7	16,0	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: nem mezőgazdasági vállalkozó						
vezető és értelmiségi	9,6	16,7	21,2	23,6	29,0	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	11,0	18,0	23,8	24,7	22,4	100,0
önálló iparos, kereskedő	10,1	20,5	20,7	22,0	26,7	100,0
szakmunkás	11,7	19,1	22,4	21,5	25,3	100,0
betanított- és segéd-munkás	12,4	22,6	22,7	20,7	21,6	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	16,5	21,8	19,9	20,9	20,9	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: szakmunkás						
vezető és értelmiségi	23,4	22,3	21,2	17,5	15,6	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	24,0	24,8	22,6	15,6	13,1	100,0
önálló iparos, kereskedő	16,3	23,4	27,4	14,5	18,5	100,0
szakmunkás	19,2	25,2	21,9	19,3	14,3	100,0
betanított- és segéd-munkás	24,4	27,1	19,9	16,5	12,2	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	20,6	29,1	22,4	14,6	13,3	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: betanított és segédmunkás						
vezető és értelmiségi	23,8	28,2	17,7	16,6	13,7	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	29,2	29,3	17,1	11,8	12,7	100,0
önálló iparos, kereskedő	25,7	26,8	22,3	11,9	13,3	100,0
szakmunkás	28,3	26,7	19,3	14,4	11,3	100,0
betanított- és segéd-munkás	31,3	28,5	16,8	12,9	10,5	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	30,7	28,7	18,3	13,5	8,9	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: mezőgazdasági fizikai munkás						
szakmunkás	36,1	23,6	16,6	13,1	10,6	100,0
betanított- és segéd-munkás	39,8	23,6	18,2	10,6	7,9	100,0
mezőgazd. fizikai munkás	36,0	26,8	17,0	10,1	10,1	100,0

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat, saját számítás.

M.3. A havi kiadások fedezésével kapcsolatos gondok, a megkérdezett jelenlegi, valamint az apa társadalmi csoportja szerint, 2016 (%)

Az apa társadalmi csoportja a megkérdezett 14-18 éves korában	A megkérdezett társadalmi csoportja és miként tudja megoldani a havi kiadások fedezését						
	nagy nehézséggel	nehézséggel	kisebb nehézséggel	viszonylag könnyen	könnyen	összesen	
a megkérdezett társadalmi csoportja: felső- és középvezető							
vezető és értelmiségi	1,3	7,5	25,2	34,7	31,3	100,0	
szakmunkás	2,7	7,0	30,2	41,8	18,3	100,0	
betanított- és segédmunkás	2,3	14,1	27,4	34,7	21,4	100,0	
a megkérdezett társadalmi csoportja: alsósintű vezető							
vezető és értelmiségi	2,4	4,5	30,1	41,2	21,8	100,0	
szakmunkás	5,2	12,6	39,7	28,7	13,9	100,0	
betanított- és segédmunkás	8,8	12,8	34,7	35,0	8,7	100,0	
a megkérdezett társadalmi csoportja: értelmiségi							
vezető és értelmiségi	2,3	6,9	30,8	39,6	20,4	100,0	
egyéb szellemi foglalkozású	3,1	7,3	34,0	39,2	16,5	100,0	
önálló iparos, kereskedő	2,0	7,9	28,8	38,8	22,5	100,0	
szakmunkás	3,1	8,9	36,1	38,0	13,9	100,0	
betanított- és segédmunkás	1,7	10,0	39,1	34,4	14,8	100,0	
mezőgazdasági fizikai munkás	0,8	11,1	38,8	35,8	13,5	100,0	
a megkérdezett társadalmi csoportja: egyéb szellemi							
vezető és értelmiségi	4,4	10,3	38,8	33,9	12,6	100,0	
egyéb szellemi foglalkozású	3,7	16,3	42,1	29,0	8,9	100,0	
önálló iparos, kereskedő	5,3	13,7	42,5	29,2	9,3	100,0	
szakmunkás	5,4	16,3	45,4	25,6	7,3	100,0	
betanított- és segédmunkás	7,1	17,9	45,2	24,1	5,7	100,0	
mezőgazdasági fizikai munkás	5,7	16,7	46,9	25,0	5,7	100,0	
a megkérdezett társadalmi csoportja: nem mezőgazdasági vállalkozó							
vezető és értelmiségi	3,1	7,2	28,7	41,1	19,9	100,0	
egyéb szellemi foglalkozású	4,3	10,0	30,1	41,7	13,9	100,0	
önálló iparos, kereskedő	4,2	7,6	39,9	36,1	12,2	100,0	
szakmunkás	3,5	11,5	39,0	33,6	12,5	100,0	
betanított- és segédmunkás	3,9	11,3	42,6	33,6	8,6	100,0	

mezőgazdasági fizikai munkás	6,0	8,6	40,1	32,0	13,3	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: szakmunkás						
vezető és értelmiségi	6,3	16,7	39,8	26,5	10,7	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	4,3	14,0	49,0	26,5	6,1	100,0
önálló iparos, kereskedő	5,5	10,3	45,7	30,1	8,4	100,0
szakmunkás	6,6	17,7	46,5	24,6	4,6	100,0
betanított- és segédmunkás	8,7	24,0	44,9	18,6	3,7	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	8,1	22,5	46,3	18,5	4,6	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: betanított és segédmunkás						
vezető és értelmiségi	11,2	19,8	42,1	21,5	5,5	100,0
egyéb szellemi foglalkozású	12,0	26,8	41,1	13,8	6,2	100,0
önálló iparos, kereskedő	9,5	20,9	40,3	22,8	6,5	100,0
szakmunkás	13,5	24,1	43,3	15,6	3,5	100,0
betanított- és segédmunkás	15,5	30,2	41,1	11,8	1,4	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	16,1	28,2	43,8	10,7	1,2	100,0
a megkérdezett társadalmi csoportja: mezőgazdasági fizikai munkás						
szakmunkás	19,3	27,1	38,3	12,7	2,6	100,0
betanított- és segédmunkás	24,7	34,0	34,5	6,0	0,8	100,0
mezőgazdasági fizikai munkás	24,1	30,0	34,7	9,5	1,7	100,0

Forrás: KSH, 2016. évi rétegződés vizsgálat, saját számítás.

M.4. A minta elemszámaira (N) vonatkozó információk (Ft)

Minták	Foglalkozási státus		
	foglalkoztatott	nem foglalkoztatott	összesen
teljes mikro súly nélkül (wkorr gt 0)	356 566	438 806	795 372
rétegződés almintá súly nélkül (wkorr_r gt 0)	52 392	48 773	101 165
teljes mikro személyi súllyal (wkorr)	4 466 472	5 120 176	9 586 648
rétegződés almintá (wkorr_r)	4 466 595	3 712 790	8 179 385
rétegződés almintá súly nélkül, ahol van jövedelmi adat	42 795	40 789	83 584

Forrás: saját számítás a KSH 2016. évi rétegződés felvétele alapján.

Az alkalmazott rétegmodell tartalmi leírása²⁸

Társadalmi rétegek	A képzés módja
Felső- és középszintű vezető	Részben az egyéni foglalkozás, részben a beosztásra vonatkozó információk alapján kerülnek a megfelelő kategóriába.
Alsósintű vezető	
Értelmiségi	Azok a diplomával rendelkezők sorolódnak az értelmiségiek közé, akik felsőfokú végzettséget igénylő munkakörben dolgoznak.
Egyéb szellemi	Szellemi munkát, felsőfokú végzettséget nem igénylő munkakörben dolgozók.
Nem mezőgazdasági vállalkozó, önálló	A mezőgazdaságon kívüli ágazatokban önállóként, vállalkozóként dolgozók.
Szaktanácsos	A mezőgazdaságon kívüli ágazatokban fizikai munkát végző alkalmazottak képzettségüknek megfelelően kerülnek a megfelelő kategóriába.
Betanított munkás	
Segédmunkás	
Mezőgazdasági vállalkozó, önálló	A mezőgazdaságban önállóként, vállalkozóként dolgozók.
Mezőgazdasági munkás	A mezőgazdaságban fizikai munkát végző alkalmazottak.

Harcza István

szociológus

²⁸ Megjegyzés: a rétegbesorolás alapja a foglalkozás, az iskolai végzettség, a beosztás, valamint a tulajdoni viszony.

ESZMÉLET ZSEBKÖNYVTÁR

„Ott kívül a magyarázat...”

Társadalomkritikai beszélgetések
Böröcz Józseffel

ESZMÉLET
Alapítvány

Recenziók

